

## TIMÁR SZANISZLÓ

A marxista szemlélet korai megjelenése a magyar regényirodalomban

LENGYEL BÉLA

Ismeretlenül cseng ez a név a mai olvasó előtt, de még az irodalomtörténet is csaknem teljesen megfeledkezett róla, alig-alig említi meg a századforduló elbeszélői között. Könyörtelenül rostál az idő; három-négy évtized és a nagy könyvtárak polcain érintetlenül porosodik sok-sok kötet, amelyekben írói pályák minden mondanivalója, szépségakarása sűrűsödik össze. Legtöbbszörre természetes, történelmileg igazságos folyamat ez, de az is megesik, hogy egy-egy nevet, életművet ki kell ragadni a méltatlan feledésből. Timár Szaniszlót művészi alkotóereje nem emeli a századforduló prózairodalmának átlagszintje fölé. Nemzedékének nem egy tagja — Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc — jóval nagyobb tehetséggel alkotta meg műveit. Miért kell mégis megjelölni helyét a századforduló irodalomtörténetében?

Timár Szaniszló 1859. március 22-én született Baján. Apja timármester volt, részt vett a szabadságharcban, megbetegedett és anyagilag is tönkrement. Timár sok nélkülözés közt folytatta tanulmányait. Orvosnak készült, de egy baleset miatt le kellett mondania erről a pályáról: az utcán összeesett az éhségtől, és kezét szétromcsolta a lóvonat. Újságíró lett; az 1890-es években került az *Egyetértés*hez. Írói tehetségét Csiky Gergely ismerte fel. Mint színikritikus és novellairó hamar elismerést vívott ki. Csaknem két évtizeden át szerkesztette a *Magyar Estilapot*, majd utolsó esztendeiben a *Magyar Híradót*. A korrupció évtizedeiben megvesztegethetetlenül szolgálta tollával az igazságot. Sajtó útján elkövetett igaztás miatt a váci fegyházat is megismerte.<sup>1</sup>

Munkásságának irodalomtörténeti jelentőségű része a századforduló körüli évekre esik. Amikor 1917. április 26-án meghal, a *Világ* megemlékezik sokat ígérő pályakezdetéről. „... mint színházi kritikus döntő jelentőségű volt vagy egy évtizedig, tárcáit, novelláit vasárnapi csemegének adták a lapok, két regényét, *„Az aranyborjú”*-t s a *„Selyem és rongy”*-ot kalaplengetéssel üdvözölte az akkori íróvilág.” Korán megropant; nem bírta a kor lázas iramát. Megtörték a családi gondok és tragédiák.<sup>2</sup> Ez a magyarázat korántsem teljes. Egyelőre azonban csak szögezzük le: töredékes életművel van dolgunk, de jelentős töredékkel.

*Az aranyborjú. Monte-carlói történetek*<sup>3</sup> c. kötetének elbeszélései a pénz utáni hajszától, a játékszenvedélytől eltorzult emberi lélek képei; misztikum és fantasztikum kavargoznak ezekben a történetekben, rablás és gyilkosság, megőrülés és öngyilkosság váltogatja egymást; kevés a szó igazi értelmében vett ember- és társadalomábrázolás. Az *élet vásárja* c. kötet<sup>4</sup> elbeszélései is a pénz által előidézett bűnöket és szenvedélyeket festik; az író itt már közelebb került az élethez. Az *Egyetértés* dicséri finom lélekrajzát, eleven emberábrázolását s főképpen azt, hogy az író, aki „éles szemmel nézi a társadalom nyomorúságait, betegségeit”, mégsem tud úrrá válni a pesszimizmus.<sup>5</sup> Az *Ország-Világ* szerint Timárt „külön hely illeti meg az irodalomban”; bár újságíró, nincsenek meg nála a foglalkozás kedvezőtlen hatásai, a frivol hang és az elszármazottság; az írói tehetség mellett optimizmus és műgond jellemzi írásait.<sup>6</sup>

Ezek után jelent meg, 1897-ben Timár Szaniszló fő műve: *Selyem és rongy* című regénye.<sup>7</sup>

Már a regény címe is jól érzékelteti, miről van szó: a fenn és lenn világának — pontosabban a burzsoázának és a proletariátusnak — a harcáról. Az író a legaktuálisabb jelent választotta témájául: a századforduló Magyarországot, amelyről a korszak írói oly sok tetszetős, hamis illúziókat tápláló képet festettek. Tiszteletre méltó bátorsággal szaggatta szét ezeket az illúziókat: megmutatta az uralkodó osztály pénzhajhászó, üres, romlott életét s a munkások nyomorát, elkeseredettségét, a jobb, emberibb élet utáni törekvését, magasabbrendű erkölcsét. Felháborodása és a szocializmus elméletében való jártassága túllendítette a szegény embereket pártoló, szentimentális-humanista szemléleten, és a munkások osztályharcát írta meg. Már itt rá kell azonban mutatnunk az írói szemlélet és ábrázolás törésére: egyrészt a műben vörös fonálként végighúzódo forradalmi szellemnek, másrészt a cselekmény naiv-anarchista alapelemének és utópista befejezésének elmentmondására. A mű így is nagy figyelmet érdemel, hiszen a magyar regényt az utópista és a forradalmi szocializmus mezsgyéjén mutatja meg, egy valószínűtlenül korai időpontban.

A forradalmi harc eszményeiért hevülő tehetséges fiatal munkás, Vajda István a történet hőse. Apját, a fütőt — akinek lányát a gyáros fia elcsábította — nemcsak egyéni bosszúvágy vezeti, amikor sikertelen kísérletet tesz a kastély felrobbantására. „Nekik mindent szabad” — mondja fiának a haldokló munkás — „mert selyem takarja a testöket. . . . Megjön az ő napjuk is. Megjön, megjön, megjön! Vigyázz rá!” Ahogy összekapcsolódik tekintete az elsápadt gyároséval, ez „érzi, hogy ebben a pillanatban mégis a rongyos lett az erősebb, s szemrehányó nézése erősebb büntetés, mint a törvény összes börtöne és az igazságszolgáltatás minden intézménye.”<sup>8</sup> A gyáros ajánlatát, hogy gondoskodik továbbtanulásáról, „föltéve, hogy jól viseli magát és nem keveredik rossz társaságba” (értsd: szocialisták közé, a munkásmozgalomba), István visszautasítja; a maga erejéből akar tanulni. Apja tudatosan nevelte az osztályharcra; azért vette ki az iskolából, nehogy hűtlen legyen osztályához. Otthon sokat hallott az elkövetkező napokról, „amikor a selyem lehámlik a testekről, és ki fog tűnni, mi volt a tündöklő ruházat alatt; olyan időről, amelyben az alvó kolosszus, a világ föl fog ébredni tompa álmából, a vörös zászló be fogja járni a világot, és akik alant születtek, fölülről fognak kerekedni, hogy új rendet, új törvényt, új jogot alkossanak.” Apja elvitte magával a kocsmába, ahol „rokongondolkodású, elszánt férfiakat” ismert meg s ahol „néhány nagyon művelt és tanult ember” is megfordult, akik „mindenféle írásokat, szocialista tanokat hirdető röpiratokat osztottak szét”, s akik arról beszéltek, hogy férfiakra van szükség, különösen egy férfira, aki vezetni fog, „aki lehet, már közöttünk van, lehet, hogy csak évtizedek múlva fog születni, meg fogja törni a selyem hatalmát, és a rongy elveszti a maga alázatos értékét. Azt a férfit várjuk mi szorult szívvel, kalapáccsal a kezünkben, harcolni és meghalni készen szülő anyáinkért és a társadalom boldogságáért.” A serdülő fiú arról ábrándozik, ő lesz a várva várt vezér, „aki meg fogja váltani a nyomort, és dicsőségre vezeti az eszmét.”<sup>9</sup>

István sorsa egész életre összefonódik Annának, a gyáros lányának a sorsával. Anna tiszta lélek; beleszeret Istvánba, felismeri emberi értékét, erkölcsi magasabbrendűségét; szerelme erőt ad neki, hogy otthagyja apját, a jólétet, s maga keresse meg a kenyerét.

István tanul és kitartóan dolgozik, hogy pénzt szerezzen eszméinek megvalósítására. Egy ízben barátjával együtt mint szemtanú részt vesz egy bankár által rendezett orgián. „A rögtönzött pásztorjáték közben a selymes-bársonyos szőnyegek alatt látta a lőpor-aknákat, amelyek a gyönyör és kéj e birodalmát levegőbe fogják rö-



*píteni egykor. A virágözön alatt, amely a teremben szétterült, látta lángolni és kavargogni a vulkánt, amely fölött ott járt a elkábult, elvakított bourgeoisie a maga szédületes, eszeveszett táncát.* „A rothadás foszforeszcenciája ez.” — suttogta jelenlevő barátjának. „Az egész társadalom ilyen *„Moulin rouge’* lett. Tele szépséggel és puhasággal, tele mámorral és részegítő gyönyörökkel. És a táncolók ezrei nem hallják kavargogni magok alatt a vulkánt. Nem hallják a pörölyök zaját, nem a fúvók zúgását. A vastag selyemtapéták eltakarják előttük a munkások millióinak fenyegető lármáját. A lenge függönyök, amelyek a nők testét takarják, nem engedik láttatni, hogy egy nagy, hatalmas, világraszóló mozgalom indult meg, amely pusztulással fenyegeti e Sodomát és Gomorát.”<sup>10</sup>

Figyelmezteti barátját: ne gondolja, hogy olyan könnyen és gyorsan megy végbe a társadalom átalakulása. A hevülékeny barát ugyanis kijelenti: „ez a kor minden intézményével és törvényével együtt haszontalan és romlott. Minek izgatni magamat tovább? Forogjon a kerék, ameddig tud. Néhány küllője úgyis kitörött már és csak úgy forog, mint a gépkerék, amelynek nincs transzmissziója.” — „Hiába mondd” — válaszolja István — „hogyan nincs külleje a keréknek. Még mi is a transzmisszióhoz tartozunk. Vagy nem a rendszerből élünk-e mi is? Nem dolgozunk-e, hogy pénzt kapjunk? És nem kapunk-e pénzt munkánkért, hogy bedobjuk abba a tengerbe, amelyet társadalomnak nevezünk? Így működünk és élünk örökös circulus vitiosusban, részben, mint gépek, részben, mint kerekék. A mi időnk még nem következett el.”<sup>11</sup>

István cselekedni akar; fantasztikus tervet eszel ki, hogy vagyonhoz jusson, és ezáltal elősegítse a társadalmi forradalmat. Egy nagy gyárat akar alapítani, ahol minden hasznát egyenlően szétosztanak a munkások között. „Így a munka haszna azokra szállna, akik dolgoznak, nem pedig azokra, akik nem dolgoznak. Ezzel példát akart mutatni a világnak, és a gyár vezetése közben szellemi téren akart harcolni tovább az új eszméért...” Ez a gondolat nem új: jól ismerjük az utópista szocializmus történetéből. Annál érdekesebb a fantasztikus, naiv anarchista terv, amely egy súlyos erkölcsi problémát vet fel, és a Dosztojevszkij-alakok vívódásaiba, gyötrelmeibe sodorja a történet hőseit: szabad-e ártatlan emberek életét feláldozni egy nagy eszme szolgálatában. István egy hajót küld Amerikába, értéktelen rakományal, melyet egymillió forintba biztosít. A hajón dinamitot helyez el, melyet egy szerkezetnek a tengeri út közben fel kell robbantania. A hatalmas biztosítási összegből akarja létrehozni a gyárat. Igen ám, de a hajón többszáz kivándorló utazik, akiket pusztulásra ítél ezzel az egész társadalom javára kigondolt tervével. István iszonyú belső küzdelem után magára vállalja ezt a jóvátehetetlen tömeggyilkosságot, nem a dicsőségért, mint a régi csaták hősei. „Bennünket egy nagy eszme hajt a cselekedetre. Vagy azt hiszed, — mondja barátjának — hogy vér nélkül fog lefolyni az a nagy forradalmi átalakulás, amelyet mi remélünk? Azt hiszed, hogy a polgári társadalom nyugodtan meg fogja engedni a roppant kisajátítást, amely megszünteti a magántulajdont és a kapitalista világból szociális világot csinál? Vér fog folyni, még több is, aminthogy folyt mindig, valahányszor a világ forradalmi lázba esett és ledöntvén régi bálványait, ledönti egyszersmind régi zsarnokait is.” István figyelmezteti barátját, hogy a harc elkerülhetetlen, és a forradalom már megindult: „Figyeld jól oda az éj és tűz fiaira. Forradalomban van körülöttünk minden. A forradalmi láz dühöng már a népek alsóbb rétegeiben. Fenn és alant egyformán gyűlt már össze a gyűanyag, és amit ma láttál, az nem csekély anyagot szolgáltat a vihar kitörésére. Mit csináljon az a bankár a tömérdek pénzével egyebet, minthogy a fényűzés ilyen esztelen és vad orgiáiba ölje bele? Hisz nincsenek ugye éhezők és fázók munkások sem a gyárakban sem a földművelők között? Nincsenek ugye mezei munkások, akik dolgoznak és koplalnak, csak azért, hogy a tőke minél szűkebb körre szorítkozzék egyeses esztelen vágyai-

*nak kielégítésére? Csak nézz le a műhelyekbe újra; hisz bejártad azokat velem együtt. Nézz el a vidékekre, a nép milliói közé, Berkman; nem forradalom-e az, ami ott megnyilatkozik? Az őrvongás ott fönny, a láz ott alatt, nem forradalmi dühöt lehel-e?*"<sup>12</sup>

Nem az emberek bűnösök, magában a társadalmi rendben van a hiba; ez derül ki abból a képzeletbeli beszélgetésből is, melyet István prostituálttá lett hűgával folytat. „*Abban a világban, amelyet mi fogunk megteremteni, nem lesznek nők, akik pénzért adják oda szerelmöket és becsületeket.*”<sup>13</sup>

Istvánt szinte összeroppantja önmardosó vívódása. „*Látta maga alatt az egész társadalmat. A roppant küzdelmet, amelyet az élesen elkülönített osztályok folytatnak egymással. Látta a nyomort egyfelől, a fényűzést másfelől. Látta a selyem és rongy vívódását, és hallani vélte a jövő zenéjét, amely, mint egykor a 'Marseillaise' hangjai mellett, a bölcsességben és szeretetben fogja, nehéz harcok után, egyesíteni az embert az emberrel.*”<sup>14</sup> Az emésztő kérdés: szabad-e erőszakosan beleavatkozni a társadalom fejlődésébe, és lesz-e értelme áldozatának, eljuttatja az örület szakadékaának szélére. A hajó megindul útjára, vézetes terhével. Ekkor megjelenik Anna, aki odaadón ápolja és visszanyeri az életnek Istvánt. Ez jóvátehetetlenül bűnösnek érzi magát; hasztalanul próbálja rávenni a lányt, hogy hagyja el örökre: Anna, akiből István csinált szabad, öntudatos embert, meg van róla győződve, hogy életük visszavonhatatlanul összekapcsolódott. Akkor sem hagyja el a férfit, amikor véletlenül tudomást szerez a borzalmas vállalkozásról.

István, hogy feledjen, barátjával együtt felkeres egy éjszakai mulatót. Itt megismerkednek egy tőkessel, aki Amerikába készült, és csak véletlenül maradt le a felrobbantásra szánt hajóról. Izgatott lekiállapotában István már-már raskolnyikovi vallomásba kezd. Lencsével, a tőkessel folytatott beszélgetése a regény egyik legérdekesebb része: István a *korszak betegségéről* beszél új ismerősének. Szenvedélyes, szarkasztikus előadása a kapitalizmusról erősen emlékeztet Marx és Engels gondolatmeneteire. Összehasonlítja az angliai munkásosztály helyzetét a magyaréval. Megállapítja, hogy „*a korszak nyavalyája nálunk aránylag fiatalabb, mint a nagy iparállamokban. Mindössze tíz-tizenöt éves. De a nyavalya ragadós, s már a mezői munkások közt is annyira elterjedt, hogy nyár derekán, aratáskor leteszik a kaszát és nem aratnak. Hiába állítják őket a csendőrök puskája elé; azt mondják, jobb meghalni egyszerre, mint apránként éhen. Azután megkísérlik az eszökhöz szólni. 'Ha nem dolgoztok, nem kerestek' — mondják nekik és így éhezni fogtok. 'Hát így nem éhezünk?' — felelik a parasztok. 'Nekünk mindegy, akár dolgozva vesszünk éhen, akár nem dolgozva. Ti sem dolgoztok, mégis jól éltek' ... Vagy menjünk tovább a gyárakba, uram. Nézzen be egy téglagyárba például. Ott naponként tizennégy óra hosszáig dolgozik a munkás, ki 85, ki 50 krajcár napszámért. A gyártelepeken laknak az emberek húszan-huszonötön egy szűk szobában. Férfiak, lányok vegyest, ami végre is nem nagy baj, mert a munkás-lányok tudnak vigyázni a becsületekre, ha akarnak és erkölcsi fogalmaik mások, mint az uraké. De a szoba piszkos, uram, és romlott a levegője; nehéz napi munka után pedig egy kis jó levegőre van szüksége az embernek, úgye? Aztán verik is őket, uram. Verik, mint a barmokat. Ha nem hiszi, olvassa el azt a kérvényt, amelyet a téglagyári munkások nyújtottak be a munkaadókhöz. Sztrájkoltak az istenadták és azt kérték, hogy a munkaidőt 13 órára szállítsák le a munkaadók, és ezentúl ne verjék őket. Ez a követelés is botrányos és pedig meglehetősen nagy mértékben. 'Csak tizenhárom óráig akartok dolgozni naponként, ti henyélők' — kiáltták a munkaadók 'és még többet akartok keresni, mint eddig? Nem félték attól, hogy a semmittevés bűnre fog benneteket csábítani? Ami az emberséges bánásmódot illeti, azt megígérjük nektek.' — És megígérték, de nem tartották meg, mert tovább is verték őket a felügyelők.*”<sup>15</sup>



Timár a *korszak nyavalyjáról* beszél, és az írek nyomorát hozza fel példának maró gúnnyal utalva a malthusiánus eszmékre, melyek a szaporodás meggátolásával akarnak segíteni a társadalom baján. Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* c. művében szintén „a társadalmi szervezet betegségről” szól, és ugyanott rámutat az ír-bevándorlás következményeire, melyeket ez az angol munkásosztály helyzetében előidézett.<sup>16</sup> Nem sokkal később Engels is beszámol — a központi gyári bizottság jelentése alapján — a 14–16 órai munkaidőről és a felügyelőknek a munkások ellen elkövetett kegyetlenkedéseiről.<sup>17</sup> Ilyen helyeket természetesen *A tőkében* is találhatott Timár, akinek egyik alakja Marxot a legnagyobb szocialistának nevezi a regényben.<sup>18</sup> „A munkásoknak nincs hazájuk” — a *Kommunista Kiáltvány* ismert gondolata visszhangzik ugyanitt Timárnál, aki az éhező írek szájába adja a kérdést: „De elvégre is, mi a miénk ebben a hazában? Egy bolond szocialista azt mondta egyszer, hogy semmi; mert akárhová megyek: kidobnak. A haza angol hitbizományosoké: van vagy két-háromezer. Ezeké minden.”<sup>19</sup>

István rámutat, hogy a divatos polgári életfilozófia ugyanakkor az öröm vállalását, az élet méltéktelen élvezetét hirdeti. Szenvedéllyel, látomászerűen beszél új ismerősének a társadalom mélyén megindult forradalomról. „A társadalom, jényes’ oldalán, ahová napsugár süt, és hódolnak az öröm vallásának, szigorú erény uralkodik. Ott párbajoznak, nem tűrnek foltot a becsületen, éltetik a királyt, és sohasem ütköznek össze a büntető törvénykönyvvel. Az erény mögött őrt áll a pénz. Ki fog lopni, ha gazdag, hacsak nem kleptomániákus? Ki fog rabolni, ha a szükség nem kényszeríti rá? Aki lop, aki rabol, aki gyilkol, gyújtogat és robbant, az a szegény, a kitaszított, a támasz nélkül álló, elhagyatott ember. Annak az erényét nem őrzi a kényelem és a puhaság. És ezeknek a száma folyton növekedik, uram. Napról-napra, óráról-órára többen vannak. S ha nem is lopnak és erőszakoskodnak, de a szívök tele van reménnyel, hogy közel kell lennie a századok századának, amelyet annyira óhajtanak. Mi lesz ennek a vége? Ha a sok-sok remény gyúanyaga mind összegyűlik, és egyszerre szikra esik a löpor-aknába, amelyet az idők mineurjei ástak és a remény mind tüzzé és lánggá változik át? Nem gondolja, hogy ebben a roppant retortában van annyi feszítő erő, hogy explodálva, darabokra törje az edényt, amely eddig zárva tartotta? És vele együtt darabokra törnek a régi rend szervezete és minden társadalmi intézmény? És gondolja meg, hogy nemcsak ilyen szociális álmok kavarnak a levegőben. Vannak egészen másnemű álmodozók is, akik a gyomor kiáltozásain kívül a lélek kiáltozásait tartják jogosultnak. Ezek azt mondják, hogy a léleknek minden irányban szabadnak kell lennie. Sem az államnak, sem a hatóságnak, sem semmiféle társadalmi intézménynek nincs beleszólása az ő erkölcsi rendszerökbe, a módba, amellyel az emberekkel egyesülnek vagy érintkeznek. Ezek nem akarnak tekinteteket ösmerni, amelyek szabadságukban korlátozzák, és nem ösmerik el az állam jogosultságát, amely nézetük szerint vérre, erőszakra és zsarnokságra van fölépítve. Ez már a lelkek forradalmát jelenti. Rabok és lázadók vagyunk, uram, tele homályos ösztönökkel, zavaros törekvésekkel, ködös álmokkal és szomorú törékenységgel. A forradalmi láz csontjainkban van, és nem tudjuk, hová vezet majd ez a nyugtalanság, amelynek nincs levezető csatornája. A hatalmasok ott fönnek, a magasban, ahol — mint ők mondják — a sasok fészkelnek, látják a korszaknak ezt a betegségét, és amikor a megnevezhetetlen villamosság, amely ezt a mozgalmat átjárja, föllángol, azt mondják, hogy lelketlen izgatók vezetik félre a népeket. Vannak izgatók, az igaz, de azt hiszem, hiába izgatnának, ha az eszme nem a népek köztudatában csiráznék. Ők csak visszhangjai annak a kiáltásnak, amely az emberiség keblében van, de még nem tört ki egészen, hanem majd ki fog törni. Ime, uram, ilyen és ehhez hasonló, nem egészen világos, de elég erőteljes eszmék cikáznak a kor levegőjében s beteggé teszik a kedélyeket. Ennek a betege vagyok én is.”<sup>20</sup>

Engels idézett műve ismét megerősíti, honnan meríthette Timár forradalmi gondolatait. „*Helyzete és környezete* — írja Engels — *szinte ellenállhatatlanul erkölcselenségre csábítja a munkást. A munkás szegény, nem talál örömet az életben, meg van fosztva csaknem minden élvezettől, nem fél többé a törvényes büntetéstől — hát miért korlátozza vágyait, miért engedje a gazdagoknak, hogy zavartalanul élvezzék vagyonukat, miért ne sajátíthatná el a vagyon egy részét? Mi indokolhatná, hogy a proletár ne lopjon? Nagyon szép és a burzsoának kellemes hallani, ha a 'tulajdon szentségéről' beszélnek, — de magától értetődik, hogy annak, akinek nincs tulajdona, már nem szent a tulajdon. A pénz az istene ennek a világnak. A burzsoá elveszi a proletár pénzét, és ezzel gyakorlatilag ateistává teszi őt. Nem csoda tehát, ha a proletár ateista marad, és nem tiszteli többé a földi isten szentségét és hatalmát.*”<sup>21</sup> A *Kommunista Kiáltvány* is rámutat: a proletár szemében a törvény, az erkölcs csupa polgári előítélet.

Lencz kételyeire, ellenvetéseire István elmondja, milyennek képzei el az új társadalmat. „... A tekintély igenis megvan, és pedig nem az egyesben, hanem az összességben. Ha általánosítva van ez, akkor az állam képviseli ezt a tekintélyt, ha csak elszigetelt térre szorítkozik, akkor a társaság összessége kényszeríti a henyélőket a munkára. Nem áll, hogy a munkakerülők ugyanazon jogban részesülnek mint azok, akik dolgoznak. A teljes jogegyenlőséget csak a munkakötelezettség betartása határozza meg. Aki nem dolgozik, semmi jogban nem részesül. Enni sem kap, hacsak száraz kenyeret nem s azt is csak bizonyos ideig. Ha meg nem javul, a társaság kutasztja kebeléből, és így az egyes egyén, akármilyen munkakerülő hajlamai vannak is, kénytelen alkalmazkodni a többihez, hogy nyomorultan el ne vesszen. Lehet, hogy az ilyenek erkölcsileg mélyebbre süllyednek, mint a mostani polgári társadalomban, amely börtönökkel és vérpadokkal van tele, de a munka szentségét megvédelmezvén azok, akik dolgoznak, megtalálják minden emberi jogait, és ez a fődolog.” Lencz ellenvetése: mi lesz, ha a naplopók tömege fellázad? István megnyugtatta: mindig többen lesznek, akik dolgozni akarnak „és az a többség önként fogja megvédelmezni a közösséget.” Lencz szerint akkor mindennap utcai harcok lesznek. Anna is beleszól a vitába: „Nem fog munkakerülő oly nagy számban akadni, Lencz úr, ... egy állam, amely a munka alapjára szervezkedik, bizonyosan úgy fogja berendezni alkotmányát, hogy a védelem már a rendszerben lesz meg.” István megerősíti Anna szavait. „De ne tessék hinni, hogy a jelenlegi szocialista tanok kimerítik az egész jövőndő képét. Változni fognak ezek is, és csak hadd jöjjön el a szocializmus uralma, megjön vele a rend és béke szelleme is. Én katonaság nélkül sem képzelem el a szocialista államot; hatalmi eszközökre szükség van, hogy az emberben lakozó bestiát meg lehessen fékezni. Nem képzelem el parlament nélkül sem, mert új meg új törvényekre is van szükség.” Lencz újabb kérdése: mi lesz, ha mindenkinek egyformán joga lesz minden élvezethez? Mindenki bort akar inni, s mindenki a legjobb bort akarja inni. „Mit csinál ön egy berugott társadalommal?” S hogyan osztják majd fel a munkát? „Ki fog alsóbbrendű munkát végezni, és ki az előkelő, könnyű munkát? ... Minden logikus gondolkodás előtt világos, hogy a legrútább, legpiszkosabb, legnehezebb és legsóbbrendű munkát legjobban kell jutalmazni.” István elismeri, hogy ezek a kérdések részben az ő kételyei is, „de azért nem elég erősek, hogy hitemet megrendítsék a szocializmus jövőjében...” Lencz szerint pénz és magántulajdon nélkül nincs, ami ösztönözze az embereket. István megállapítja: ezeket a kérdéseket a társadalom fejlődése meg fogja oldani. „A szociális állam alkotmányát is ki fogják dolgozni annak idejében... Csak meg kell várni, míg az idő megérleli az eszméket. De akármilyen lehetetlennek lássék is a szociális államot megvalósítani, bizonyos, hogy a mozgalom megtermi a gyümölcsét, ha kellőleg megnő, és az eszmék megtisztulnak. Lehet, hogy megmarad



a polgári társadalom, lehet, hogy a monarchiák is megmaradnak, de ha a mozgalom oly hatalmas és óriási lesz, hogy nem lesz előre kitérés, a hatalmi tényezők kénytelenek lesznek foglalkozni vele, és akár e társadalom keretén belül, akár új keretben, de a munka szelleme diadalra jut, ha kell, forradalom árán is. A nagy francia forradalom kezdetén sem tudták, hogy minővé fog fejlődni, s mégis megszületett belőle a szabadság, egyenlőség és testvériség hármasság evangélioma. Ez a mozgalom is csak előhírnöke egy nagy átalakulásnak, amelyet még nem tudunk belátni. Isten országa után, amelyben az emberiség oly sokáig hitt és hinni fog talán mindig, el fog következni az ember országa is. A rabság és modern bérabszolgátság meg fog szűnni, és ezért minden lelkesedő szívnek kötelessége részt venni a mozgalomban.”<sup>22</sup>

A társadalmi forradalom feltartóztathatatlanságának érzékeltetése és a jövő meglepő valósághűségével való felidézése éles ellentmondásban van István naiv utópizmusával, gyáralapítási tervével, a személyes példa erejébe vetett hitével.

Timár Szaniszló nemcsak mély gondolatokat vetett fel korának társadalmáról és az elképzelt jövőről, — meg is tudta mutatni ezt az erjedési folyamatot a magyar munkásosztály harcában.

István egy kis hírt olvas az újságban: a *Vulkán* nevű gőzhajó nem érkezett meg rendeltetési helyére. Meg van róla győződve, hogy a hajó felrobbant. Anna állhatatosan vigasztalja az összeroppant férfit, aki nem egyezik bele, hogy a tisztellelkű nő vele maradjon. Ekkor megjelenik a lány apja, akit megtörték családi életének csapásai, és könyörög Annának, jöjjön vele. Istvánt is hívja, legyen Anna férje. A lány megcsillantja István előtt a lehetőséget: övé lesz a gyár, és megvalósíthatja terveit. István nem érez jogot a boldogságra, bűnéért vezekelni akar. „Elmegyek testvéreim közé, a rongyosok világába. Fölkeresem azt a helyet, ahol az élet nyomora a legkiáltóbb, ahol a rongy legerősebben küzd a selyemmel. Elmegyek a nyomor legmélyebb forrásáig, és iszom velök együtt a forrás keserű vizéből... Leszálok a legmélyebb mélységekbe, és részt veszek a viaskodásban, talán megadatik nekem még egyszer az erő és érdemessé leszek a lelkesedésre, amelytől erőszakosan, bűnös kezekkel fosztottam meg magamat... Munkás leszek újra, és pedig azok közt, akik valamennyi között legnehezebben és legkeserűbb szívvel húzzák az ígát... Elmegyek vissza Magyarországra és bedőlök munkásnak, ahol tizennégy óra hosszáig dolgoznak a munkások naponként. Ott fogok dolgozni, azok között, akik életök, egészségök árán, éhezve, hőséget szenvedve, kitéve embertelen bánásmódnak, a selymesek palotáihoz való anyagot gyártják.”<sup>23</sup> Megigéri Annának, bárhogya is alakul a jövő, még egyszer fel fogja keresni. Nem engedi meg neki, hogy vele menjen; ez megakadályozná vezeklését.

A gyári munka, a munkássors megrázó képei következnek; kitűnő szemléltető példaként egészítik ki azt, amit Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* c. művében és Marx *A tőkében* a *truck-* és a *cottage-rendszerről* elmond: a munkások kénytelenek a gyáros boltjában elkölteni keresményüket s az általa fenntartott és bérbeadott szálláson lakni, ahonnan bármikor kikérgethetik őket.

Munkáslélektani megfigyeléseket tesz az író arról, hogy a még elnyomottabb nemzetiségi munkásokkal szemben kíméletlenebbül mer fellépni a munkafelügyelő, mint a magyar munkással, akit „nem igen mer megütni, mert annak hirtelen mérgező természete van, s ha egyszer megdühödik, veszedelmes. Csak a családos ember lökdösi hátba, vagy ráhúz egyet vidám jókedvében. Ő, tudniillik, ösmeri a családos ember pszichológiáját. Az rendesen fél, hogy ha rakoncátlankodik, elcsapják, és nem kap munkát.” Vannak kiemelkedő vezető egyéniségek is a munkások között. „A sápadt és kimerült alakok között van néhány nagyon jókedvű, egészséges, életerős is. Ezek a sors kedveltjei a nyomorultak társaságában,” a többiek rokonszenvvel és bizonyos tisztelettel néznek rájuk, mintegy „tőlük várnak biztatást a béketűrésre és kitartásra.”

Timár vázlatosan meg is jelenít párat közülük. Leginkább András kelti fel a figyelmet és „vadházastársa”, Pintyőke, — „piros arcú, jó húsban lévő, vidám, jókedvű teremlés, akit az egész gyártelep *Pintyőké*-nek nevez, mert szépen tud énekelni. Soha ember fia nem látta sírni ezt a leányt. Mindenkit tud vigasztalni és bátorítani, aki a közelébe ér”<sup>24</sup> Életerő, egészséges népi humor jellemzi őket, leleményesen nevetségessé teszik az embertelen munkafelügyelőt. Az író Pintyőkével ítéletet mondhat — tartalmilag követve a Kommunista Kiáltvány megfelelő helyét — a polgári erkölcsről és házasságról; sikeresen megmutatja ezeknek az egyszerű embereknek a romlatlan erejét, mély érzéseit.

Feszült a hangulat a gyárban: szocialista agitátorok járnak a munkások között, sztrájkra buzdítanak. Lelkesedés és csüggedés váltogatja egymást, folyik a vita. A munkások tudják, hogy a közeli gyárakban már nem dolgoznak. Pintyőke sokallja a tizenhárom órai munkaidőt is. „Hiszen az uraság lovai többet pihennek, mint mink. Mivel jobb a ló, mint az ember?” A munkafelügyelő megüt egy leányt — alig tud elmenekülni a munkások haragja elől. A gyáros minden eshetőségre számítva rendőröket hivat. Az agitátorok mindenütt ott vannak; ott vannak este a kocsmában is, ahol elhatározzák a sztrájkot. „Csakhamar rázendítették a munkásindulót és az egész korcsmahelyiség harsogott a daltól. — Minthogy a szobában nem volt elég hely, a munkások és munkásnők nagy része kiszorult az udvarra és ott vett részt az éneklésben. Az ajtó nyitva volt és tele emberekkel.

Riadó, lelkesítő dal volt ez. A kérges tenyerű munkás, aki a bortól már amúgyis fel volt hevülve, elkeseredett lelkének minden tűzével énekelt.” István elnézi „e különös, vihardúlt arcú embereket a füstös, borszagú, gőzzel telt korcsmahelyiségben... Itt készítek elő a nagy átalakulás munkáját — gondold magában, mialatt ajkát a borral megnedvesíté, — e munkától kifáradt, a rossz bánásmódtól eldurvult, gyakori éhség folytán elmérgeződött lelkek képezik az átmenetet az uralkodó és az óhajtott társadalom között.” De most is mardossa a kétség, mikor következik be, s bekövetkezik-e egyáltalán az átalakulás; ha nem, akkor hiábavaló volt áldozata.

Sztrájkra szólító beszédek hangzanak el. Lobog a vörös zászló. Az egyik idős munkás aggódva mondja: „Nekem két kis unokám van, annak gyerekei, amannak apró porontyai. Ki ad enni nekünk, meg azoknak, ha nem dolgozunk?” Mire az asszony, akinek a lányát a munkafelügyelő az előbb megverte, így tüzel a sztrájkra: „Ki ad enni? Te vén nyűlszívű, mit félsz? — kiáltá rekedt hangon —, hát így nem éhez el? Nem koplalsz és nem koplalunk valamennyien? Nem verik meg az unokáidat, meg amannak a gyerekeit? Nem taszigálják félre? Nem rúgják meg? Majd ad enni a föld. Eszünk fűvet, meg korpát addig, amíg jobbra fordul a sorsunk. Én asszony vagyok, még se félek a koplalástól. Aki tovább dolgozik, az hitvány, akasztani való — végéig lángoló szemekkel — és én a tíz körmömmel kaparom ki a szemeit.”<sup>25</sup>

Folyik a sztrájkharc. A munkafelügyelő felszólítására a rendőrök bottal verik ki a munkásokat szállásukról. A szabad ég alatt tanyáznak, éheznek, de nem csüggednek. „Még az sem bátortalanította el őket, amikor a gyárvezetőség azt a hirt kürtölte ki, hogy ilyen körülmények közt feladja a gyárat és végképpen megszünteti a munkát. — Mindig ilyenekkel akarták rémitgetni a munkát, valahányszor kitért belőle a keserűség, mondogatták egymásnak biztatóan.” István, András, Pintyőke bátorítja őket. Istvánt is a bizalmi férfiak közé választják. A munkások kitartása arra kényszeríti a gyárost, hogy fogadja a bizalmiakat. István elsősorban az embertelenséget, a méltatlan bánásmódot veti fel. „Mi emberek vagyunk, uram, éppen olyanok, mint önök. Hogy önök selyembe öltözködnek, mi pedig rongyokba, hogy mi azért dolgozunk, hogy önök meggazdagodjanak, az tisztán véletlen dolog.” Követelik a felügyelő eltá-



volítását, a tizenháromórai munkaidőt, húsz százalék béremelést. A gyáros alku-  
dozni próbál, de nem engednek. „*Nem szeretem a művelt munkást. Ezek a legvesze-  
delmesebbek*”<sup>26</sup> — mondja a gyáros az igazgatónak a munkások távozása után.  
Súlyos szemrehányást tesz a felügyelőnek, hogy kegyetlenkedett; ezzel csak fokozta  
az emberek elkeseredését, és előmozdította a sztrájk kirobbanását, amivel súlyos  
anyagi kárt okozott neki. A munkások éheznek; egy asszony kétségbeesésében  
már vízbe akarja fojtani gyermekeit. A gyár megrohanására készülnek, hogy köve-  
teléseik teljesítésére kényszerítsék az igazgatót. István és András hasztalanul fi-  
gyelmezteti őket, hogy a rendőrök és csendőrök rájuk fognak löni. A támadó mun-  
kások közáporára sortűz felel; többen holtan és sebesülten esnek össze. A gyár-  
vezetőség kérésére két század katonaság érkezik. Újabb támadás, újabb sortűz;  
a tömeg szétfut, Pintyőke halálos sebet kap. A tragikus esemény újra felkelti István  
bűntudatát; kétségbeesett lelkiállapotában elitél minden erőszakos beavatkozást  
a társadalom fejlődésébe. Öngyilkosságra gondol, de ígérete szerint elindul Annától  
búcsút venni. Útközben — újabb romantikus fordulat — megtudja, hogy a hajó  
nem süllyedt el. Megszűnik gyötrő bűntudata, s újabb látomása van: „*Látta  
a pozitív és negatív társadalmi elemek kibékülését egy szent és nagy frigyben, amely  
egykor vér és iszonyat nélkül fog létrejönni.*” Most már bekövetkezhet a regény „happy-  
end”-es megoldása: István boldog egyesülése Annával és az eszményi gyár meg-  
valósulása.

Az egykorú kritika valóban rendkívüli eseményként üdvözölte a regény meg-  
jelenését. Az *Ország-Világ* az angol írókkal rokonítja Timárt. „*Mély rokonszenv él  
benne a szegények és az elnyomottak iránt, és szellemének erejét nem az élcekre, hanem  
az igazságért való küzdelemre használja.*” Tárgyilagos és korrekt előadásmódjával  
kevesen versenyezhetnek. Eszéi gazdagságából következik, hogy „*tudott olyan  
regényt írni, aminő már rég nem jelent meg a magyar könyvpiac.*” A kor legvita-  
lisabb kérdését, a szocializmust tárgyalja, a költő szárnyalásával és a szociológus  
mélységével.<sup>27</sup> Néhány évvel később a *Hazánk* mint merész koncepciójú, egészen  
eredeti és érdekes műről emlékezik meg a regényről.<sup>28</sup>

A *Selyem és rongy* jelentőségére már a regény tárgyalása során ismételtlen  
rámutattunk. Mielőtt összefoglalnánk értékelésünket, és ezzel meghatároznánk Timár  
Szaniszló helyét és szerepét, az író további fejlődéséről szólnunk.

Nem kevésbé élesen veti fel a magyar társadalom problémáit *Az öröm vallása*  
c. regénye.<sup>29</sup> Címe is mutatja: az író itt zömében a tőkésosztály életét ábrázolta.  
Vörösmarty *Két szomszédvárá*nak szélsőséges romantikáját juttatja eszünkbe az  
az esztelen bosszúvágytól fűtött küzdelem, amellyel a két tőkés, Balajthy és Boruth  
egymás megsemmisítésére tör. „*A pénz körül, amely a világ örömét jelenti, csupa  
torz-alak táncol, tökéletes, eszményi ember helyett, élesen megvilágítva a kísérteties fénytől,  
amely a mammonból kisugárzik.*” Csak szocialista szemlélettel lehetett ilyen éle-  
sen megmutatni, hogy a feudális és a kapitalista rend — a megváltozott módszerek  
mellett — egyaránt „az ember embernek farkasa” elvén alapszik. Az egymás ellen  
harcoló tőkések egyéni sorsában Timár félreérthetetlenül megmutatja a fennálló  
társadalmi rend válságát. Pontosan érzékelteti ezt a bomlási folyamatot az ural-  
kodó osztályon belül is: Balajthy Géza, az egyik tőkés fia, aki szerelmes apja vetély-  
társának lányába, az apa által támasztott nehézségek ellenére végül is eléri célját,  
egészen másképp szemléli a világot: „*...tudta, hogy odakünn mi történik. Ösztön-  
szerűleg megérezte, a világ tele van harccal, háborúval, és pedig egészen más természetű  
harcokkal, mint amilyenek eddig dúltak az emberiség keblében. Tudta, hogy a tűz és  
nyomor fiai küzdenek a sors kedvenceivel, s harcbanalba sorakozik egy olyan hadsereg,  
amelyet most még el lehet nyomni, de legyőzni soha. De nem vett még részt ebben*

a harcban. Tudta, hogy szembeszállna apjának és családjának egész tradíciójával, ha a nyomorultak és rongyosok seregébe állna, akik föllázadnak a hatalmasok és döllyfősök ellen. De azzal is tisztában volt, hogy egykor rákerül majd a sor, és akkor ott lesz majd a harcosok között bizonyára, és nem lesz az utolsó közöttük.”<sup>30</sup> Géza húgának, Amáliának a sorsában Timár megmutatja az uralkodó osztály családi életének hazugságait. A szép leány apja akarataból hozzámegy egy gazdag gyároshoz, akit nem szeret. A férj utólag dőbben rá erre, és győtri a boldogtalanság. Bányai irigylő munkásait, akik nem ismerik ezeket a problémákat, s akiket erkölcsileg is magasabbrendűnek érez. „S ha éppen erkölcsi eszmékről van szó, az is képviselve van bennük. Mert ime: övök a jövő. Mondják, hogy nagy erő lakozik bennük; hogy óriási feszítő, építő és romboló hatalom van képviselve e tömegben, amely világhatalommá is lett. S igaz is. Milyen kicsiny is vagyok én a kékszubbonyosokkal szemben! Én, a kapitalizmus képviselője, aki finoman öltözködöm, frakkba bújok néha (ha nem is szívesen); kocsiban járok, és cipőm sohasem lesz sáros.”<sup>31</sup> Amália régi szeretőjéhez szökik, s felázadva minden törvény ellen, feloldódva az öröm vallásában, erkölcsi érvekkel igazolja eljárását: férjét vádolja, aki nem törődve az ő érzelmeivel, magához kapcsolta őt. „Ő az erkölcstelen, ő az alávaló, mert az az igazi konkubinátus pap áldása dacára, ha ilyen egyesülés jön létre.”<sup>32</sup> Amália férje, Bányai ráeszmél fagyasztó magányára („minden ember egyedül van a világon”); s ő, aki nem egy tekintetben különb társainál, aki a tökéletesedésnek sajátos útját keresi, a „bűnbánó” tőkések típusához tartozik (még inkább, mint Lencz a *Selyem és rongyban*), egyre többet tartózkodik a munkások között, tőlük vár útbaigazítást, miképpen találhat új ösvényt, miután zsákutcába jutott. „E munkától és erőtlől duzzadó alakok, kormos, szennyes, szakadt ruhájukban, ez izzadó arcok, e fáradtságtól lihegő keblek, minden nap új világot tártak eléje.”<sup>33</sup> Az egyik munkással valóságos baráti kapcsolatba kerül. Le akar szállni „a nyomor birodalmába”, segíteni akar a szenvedőkön.

Timár ebben a regényében is sikeresen állítja szembe az uralkodó osztály életének ürességével, titkos gyötrődésével, diszharmóniájával a nyomorúsága mellett is tartalmasabb munkáséletet, a munka pátoszatát. De Bányai nemes szándéka és jó cselekedete ellenére sem képes megtalálni az összhangot; feleségének leplezetlen cinizmusa, amellyel továbbra is fenntartja viszonyát régi szeretőjével, arra készteti, hogy végül is megölje az asszonyt. A gyilkosság elkövetése után, szinte önkívületi állapotban beállít egy ismerős családhoz, ahol botrányt okoz „különös” nézeteivel. „... a munka mindig elválasztja egymástól az embereket, különösen, amióta azok élnek legjobban, akik nem dolgoznak, és azok legrosszabban, akik dolgoznak... Minden magánvagyon igazságtalan... hát igazság az, hogy mi itt fényes termekben, a luxus minden puhaságát élvezzük, míg azok, akik keresetünkért fáradoznak, vagyonunkat gyarapítják, nyomorult viskókban tengődnek, éheznek, fáznak, rongyokban járnak? Honnan vesszük azt a jogot, hogy megfosztjuk az ezeket a kényelemtől, csak azért, hogy mi még kényelmesebben élhessünk? Hogy folyton-folyvást gyarapítsuk azt, ami nekünk fölösleges, és amazoktól megtagadjuk azt, ami szükséges.”<sup>34</sup> De Bányai életútja véget ért. Kézeltőjén megpillant egy vérfoltot, Amália vérét; otthagyja a hűledező társaságot, félig tébolyultan bolyong a városban, majd leül a hóba és megfagy. Az egymás elpusztítására törekvő tőkések tervei meghiúsulnak, a két fiatal pedig — akik egy új, dolgozni akaró nemzedék képviselői — boldog lesz. Végeredményben tehát ez a regény is — mint a *Selyem és rongy* — az apáknál külön, fiatal polgári nemzedék képviselőinek egyéni boldogságával csendül ki; vagyis az író felvetni képes a nagy társadalmi kérdéseket, de megoldásukra, természetesen, már nem fut az erejéből.

Az egykorú kritika egyébként már nem fogadta olyan kedvezően ezt a regényt, mint az előbbi. Leginkább elismerően talán az *Új Idők* értékeli, de jellemző módon



egy szót sem ejt a regény fő eszmei mondanivalójáról, a tőke világának elember-telenedéséről, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak világának szembeállításáról.<sup>35</sup> „A kép, melyben a szerző a társadalmat, az erkölcsöket tünteti fel — írja a *Vasárnapi Újság* — nagyon sötét, söt sokszor drasztikus, s a részletekben is sok olyan dolgot mond el, melyekre fátyol és homály való.”<sup>36</sup> A *Hazánk* zavaros koncepciójú műnek ítéli, nagy hanyatlásnak a *Selyem és rongy* után.<sup>37</sup> Kétségtelen, hogy a *Selyem és rongy* jelzi az író alkotó erejének csúcspontját.

Zömében a kilencvenes években készültek az író kéziratban maradt, előadatlan drámái is.<sup>38</sup> Egy részük ugyanazokkal az izgató, nagyon időszerű társadalmi kérdésekkel foglalkozik, mint regényei. A *Becsület nélkül* a polgári erkölcsöt — a lát-szólag tiszta családi élet mögötti képmutatást, a „kettős erkölcsű” embereket — leplezi le; azt a világot, ahol csak a látszat a fontos, ahol bármilyen gaztettet el lehet követni, csak rá ne jöjjenek. Azt a világot, ahol a gazdagok különféle jóté-konyossági akciókkal álcázzák igazi lényüket. Timár alapmotívuma is felcsendül: „De vér omlik ott, ahol érintkezik a selyem és a rongy...” Az *Új evangélium* Az öröm vallására emlékeztet, de az előbb említett drámához hasonlóan teljesen tragikus megoldású. Az író a pénz által okozott elaljasodásban tudatosan a társadalom beteg-ségét törekszik megmutatni. Itt helyénvaló megemlíteni, milyen mély és el nem múltó keserűséget okozott Timárnak, hogy a drámái iránt megnyilvánuló komoly szakmai érdeklődés ellenére egyik művét sem mutatták be.<sup>39</sup>

Timár mélyrehatóan foglalkozott a korabeli világirodalommal és az irodalom elméleti kérdéseivel. 1892-ben *Egy modern flagelláns* címmel ír Tolsztojról mint az uralkodó társadalmi rend leleplezőjéről, aki „hadat izent a tőkének és a zsarnok-ságnak, megmutatta a társadalom igazi arcát, és harcra szólította azokat, kik a szociális szabadságért készek voltak áldozatokat hozni.”<sup>40</sup> Tolsztoj haláláról megemlékezve, nem mulasztja el, hogy rámutasson a nagy író morális tanításának csődjére.<sup>41</sup> Ibsen-ről szóló tanulmányában<sup>42</sup> bírálja a naturalizmust, amely a valóság ábrázolásának örvén eltorzítja a valóságot. „Tisztelet annak, ki ez általános nagy áramlat köze-pette, midőn a világ akarja, hogy hazudjanak neki, imádatlalt csüng az igazmondáson. Ki a létezőt el tudja választani az erőszakosan eltorzítotttól: ki a természet eleven igaz-ságát nem mellőzi csinált phantasmákért, melyekre rá akarná fogni, hogy ez a valóság. És ezek között ott találjuk Ibsen Henriket is.” Haldoklásának híre alkalmából írt cik-kében minden nagysága ellenére nem tartja igazi drámáknak műveit, hanem pesz-szimizistá filozófiai tételeinek illusztrációit látja bennük.<sup>43</sup>

Mintegy zárójelben hadd jegyezzük meg: társadalomtudományi érdeklődésé-nek dokumentuma, hogy lefordította Ratzenhofer szociológiai művét a Társada-lomtudományi Könyvtár számára.<sup>44</sup>

És most vissza kell térnünk arra a kérdésre, melyet már előljáróban érintettünk: az életmű töredékességének kérdésére. Timár Szaniszló még több mint másfél évti-zedet élt az új században, s tegyük hozzá: rengeteget írt különböző lapok munka-társaként. De erejéből nem futotta többé nagyobb műre. A sajtóban megjelent elbe-szélései közt lapozgatva, azt látjuk, hogy továbbra is foglalkoztatja a társadalmi egyenlőtlenség, a polgárság hamis erkölce, de mindenképpen úgy tűnik, hogy elfá-radt és kilobbant benne a forradalmi tűz, amely vitathatatlanul eltölti a *Selyem és rongy* párbeszédeit. Anélkül hogy elvetette volna eszményeit, fájdalmas csüggedtség vett rajta erőt. Jellemzően mutatja ezt *Csodálatos történet* c. elbeszélése. Fordított utópia ez, — álom egy Uranus-lakóval való találkozásról, azzal a tanulssággal, hogy az ember nem tud végleg szakítani pusztító ösztönével, képtelen testvéri közösség-ben, a békés, alkotó munkának élni.<sup>45</sup>

Mi az oka ennek a megtorpanásnak? Minden bizonnyal nem egy, hanem több

okra kell gondolnunk. Timár Szaniszlót csendes, halk egyénisége alkalmatlanná tette a tülekedésre. Tehetségét elismerték, tisztelték emberi magatartását, de nem kapta meg azt a helyet az írói-újságírói társadalomban, amelyben igazán kifejt-hette volna képességeit. Az anyagi gondoktól sem tudott megszabadulni. Így kénytelen volt elaprózni magát. Családját nagyon szerette; gyógyíthatatlanul összetörte két fiának a halála. Csüggedéséhez, passzivitásához kétségtelenül hozzájárult a század eleji magyar társadalmi élet korrupciója, politikai perspektívatlansága és az 1905-ös orosz forradalom veresége<sup>46</sup>. Úgy látszik, nem tudott felülkerekedni többé a belső és külső nehézségeken, nem kapta meg az alkotó munkához szükséges ösztönzést.

Timár Szaniszló életművének felidézésével irodalomtörténetünk egyik fehér foltját kívántuk felszámolni. Meggyőződésünk szerint nemcsak egy méltatlanul feledésbe merült írói életmű feltámasztásáról van szó; Timár helyének megjelölése a századforduló irodalmában módosítja a korszakról alkotott képet.

Komlós Aladár *A magyar szocialisztikus líra előzményei és kezdetei* c. tanulmányában megállapítja, hogy míg a hetvenes és nyolcvanas évek lírájában itt-ott helyet kapnak a szocialisztikus eszmék a munkáosztály iránti rokonszenv haladó polgári nézőpontjáról, a kilencvenes években elnémul a szocialisztikus líra. Még azok a költők is eltávolodnak a szocializmustól, akik 1871-ben rokonszenveztek a párizsi kommünnel; „a széppróza terén, ahol a radikális szemléletű Thury Zoltánnál, Papp Dánielnél tapasztalunk megtorpanást, s általában a polgári értelmiségnél, mely ez időben teljesen távol marad a szocializmustól, illetve valami fanyar fin de siècle szkepszis hatalmasodik el rajta. A jelenség annál feltűnőbb, mert maga a munkás-mozgalom Európa-szerte és nálunk is épp ekkor válik szervezettebbé és erőteljesebbé.” A magyarázat: a gazdasági fellendülés, a millenniumi nacionalizmus, a revizionizmus kibontakozása a munkásmozgalomban. A nagyipari és az aratósztrájkok „megrémithették az uralkodó osztállyal többé-kevésbé kapcsolatban levő költőket.”<sup>47</sup>

Ugyanezekben az években, a millenniumi látszatnagyság, a forradalmi perspektívahiány éveiben, amikor Herczeg *Gyurkovics fiúk* és *Gyurkovics lányok* című regényei hódítanak Magyarországon (s amikor a fiatal Gorkij első elbeszélései napvilágot látnak Oroszországban!), jelennek meg Timár Szaniszló elbeszéléskötetei és regényei. Ezekben az írásokban jelentkezik első ízben marxista szellemű társadalomábrázolás a magyar irodalomban. Természetesen még egyáltalán nem lehet arról szó, hogy Timár Szaniszlót következetesen marxista szemléletű írónak nevezzük. Életműve az utópista és a forradalmi szocializmus mezsgyéjén helyezkedik el. Világnézete — mint fő művei is mutatják — korántsem volt mentes az ellentmondásoktól; a kispolgári szocialista, anarchista hatások jól felismerhetők benne. Legfeltűnőbb a valóban forradalmi szocialista gondolatok és a cselekmény utópista bonyolításának, megoldásának konfliktusa. Ez a belső ellentmondás, világnézeti tisztázatlanság is kétségtelenül oka az életmű töredékességének, az irodalmi alkotómunka megszakadásának. A *Selyem és rongy* c. regény a magyar irodalom fejlődésének így is jelentős állomása. A regény igazi mondanivalója a magyar munkáosztály szabadságharca. Timár Szaniszló rendkívül érdekes gondolatokat vet fel az osztályharcról, a társadalmi forradalom feltartóztatatlan folyamatáról, és lényeges vonásaiban meglepő valóságűséggel idézi fel az emberiség jövőjét, a szocialista társadalmat. Ez nem képzelhető el a marxizmus mélyreható tanulmányozása nélkül. A jövőről alkotott képéből hiányzik mindenfajta doktrinerség; megértette, hogy az emberiség jövőjét maga a társadalom fogja kialakítani a történelem törvényei szerint. Egy ízben ki is fejti — erősen emlékeztetve Engels *Feuerbach*-jának gondolatmenetére —, hogy az egyes emberek, még a legnagyobbak sem fejezik ki egy korszak szellemét;



a társadalom képét csak a sok-sok ember különféle törekvései alakítják és fejezik ki igazán. Élesen látja és pontosan megmutatja, hogy nem az emberekben, hanem a társadalom szerkezetében van a hiba; hogy a gazdagok is szenvednek — az élvezetek habzsolása ellenére is — a fennálló rendben, amelynek megváltoztatása történelmi szükségszerűség. Megmutatja, miképp összpontosul a tőke egyre kevesebb kézben; az esztelen fényűzéssel szembeállítja a proletariátus elnyomorodását, és érzékelteti a forradalom közeledését.

Timár Szaniszló a polgári társadalom dekadenciáját, a pénz elembertelenítő, elmagányosító hatását festi egyrészt; másrészt a munkások életét ábrázolja, de nem szentimentális nyomortörténetek keretében. A munkások osztályharcát ábrázolja történelmi optimizmussal; e harc kiemelkedő, heroikus alakjait mintázza meg vázlatos vonásokkal; a munka Gorkijra emlékeztető himnuszait szólaltatja meg — Gorkij előtt. Az öntödében — írja — „a formákon dolgoztak a munkások, fekete homokból mindenféle csodálatos alakzatokat gyúrva, amelyeknek belsejét nemso-kára a híg vas fogja kitölteni. Az egyik kemence közepéből jó vastag nyíláson ömlött ki a vödrökbe az izzó láva, túlvilági, ijesztő tűzfolyam gyanánt. Mikor a mellé álló munkás egy vasdarabot belemártott, ezernyi ezer tűzcsillag ugrott ki belőle, vakító fehér fényben táncolva, röpködve a kohó előtt, mint megannyi lángoló pillangó.”<sup>48</sup>

Nagy előrefutás ez; részben — persze csak részben — a magyar munkásmozgá-lom akkori fejletlen állapotával magyarázható az élethűség olykori hiányossága, az ábrázolás vázlatossága, a túlfeszített, Jókai-szerű romantika a mű elgondolásá-ban, a jellemek megformálásában és a cselekmény bonyolításában. Timár Szaniszló írói sorsa a túlságosan korán érkezettek tragikuma.

Hadd hívjuk fel a figyelmet Timár Szaniszlónak az orosz irodalommal való rokonságára is. Az erkölcsi és társadalmi kérdésekkel való viaskodások határozottan Dosztojevszkij hatását mutatják. Etikai pátosza a forradalmi demokratákra emlé-keztet; Anna alakja közel áll Csernisevszkij Vera Pavlovnájához, *Mit tegyünk?* c. regényének hősnőjéhez.

Csaknem egy évtizeddel Gorkij nagy műveinek (*Ellenségek*, *Az anya*) meg-jelenése előtt a proletariátus osztályharcának mély benyomást keltő jeleneteit mutatta meg. Bányaí, a „bűnbánó” tőkés alakja az *Ellenségek* Zahar Bargyinját, Anna pedig Nagyat, a munkások mellé álló, tiszta lelkű fiatal lányt juttatja eszünkbe; a gyáros és a munkások konfliktusa Gorkij *Anyájának* nagy jelenetére emlékeztet.

Timár Szaniszló, a marxista szellemű magyar irodalom korai úttörője meg-érdemli, hogy megőrizzük emlékét; a *Selyem és rongy* egyes részeinek ott van a helye a magyar irodalmi szöveggyűjteményekben, sőt a haladó hagyományokat ápoló könyvkiadásunknak foglalkoznia kellene a regény újra megjelentetésével.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> A váci fegyház elbocsátó irata Timár Ilona, az író leányának tulajdona.

<sup>2</sup> Timár Szaniszló meghalt. Világ, 1917. 110. sz. 9. l.

<sup>3</sup> Bp., 1893. Markovits és Garai könyvnyomdája.

<sup>4</sup> Bp., 1895. Singer és Wolfner.

<sup>5</sup> Dr. B. S.: Az élet vásárja. Elbeszélések. Írta: Timár Szaniszló. Egyetértés, 1895. 196. sz. 9. l.

<sup>6</sup> Salgó Ernő: *Timár Szaniszlót* külön hely illeti meg... Ország-Világ, 1895. 27. sz. 430. l.

<sup>7</sup> Egyetértés, 1897. 272. sz. — 329. sz.; majd könyvalakban: I—II. k. Bp., 1897. Singer és Wolfner.

<sup>8</sup> *Selyem és rongy*, I. k. 15—16. l.

<sup>9</sup> Uo., 23—25. l.

<sup>10</sup> Uo., 60—61. l.

<sup>11</sup> Uo., 51. l.

- <sup>12</sup> Uo., 68—70. l.
- <sup>13</sup> Uo., 72. l.
- <sup>14</sup> Uo., 85—86. l.
- <sup>15</sup> Uo., 127—130. l.
- <sup>16</sup> Engels, Fr.: A munkásosztály helyzete Angliában. Bp., 1954. Szikra, 161—163. l.
- <sup>17</sup> Uo., 190. l.
- <sup>18</sup> Selyem és rongy, I. k. 144. l.
- <sup>19</sup> Uo., 128. l.
- <sup>20</sup> Uo., 131—133. l.
- <sup>21</sup> Engels: idézett mű, 154. l.
- <sup>22</sup> Selyem és rongy, II. k. 32—37. l.
- <sup>23</sup> Uo., 48—49. l.
- <sup>24</sup> Uo., 64—65. l.
- <sup>25</sup> Uo., 88—90. l.
- <sup>26</sup> Uo., 104—105. l.
- <sup>27</sup> Timár Szaniszló: Selyem és rongy. Regény két kötetben. Budapest, 1897. Singer és Wolfner. — Ország-Világ, 1898. 13. sz. 205. l.
- <sup>28</sup> Az öröm vallása. Regény. Írta: Timár Szaniszló. Hazánk, 1901. 40. sz. 1—2. l.
- <sup>29</sup> Bp., 1900. Singer és Wolfner.
- <sup>30</sup> Uo., 36—37. l.
- <sup>31</sup> Uo., 70. l.
- <sup>32</sup> Uo., 119. l.
- <sup>33</sup> Uo., 134. l.
- <sup>34</sup> Uo., 242. l.
- <sup>35</sup> Az öröm vallása. Timár Szaniszló regénye. Új Idők, 1901. 11. sz. 238. l.
- <sup>36</sup> Az öröm vallása. Regény, írta Timár Szaniszló. Vasárnapi Újság, 1901. 8. sz. 124. l.
- <sup>37</sup> Az öröm vallása. Regény. Írta: Timár Szaniszló. Hazánk, 1901. 40. sz. 1—2. l.
- <sup>38</sup> Timár Ilona, az író leányának tulajdonában.
- <sup>39</sup> Timár Ilona közlése alapján.
- <sup>40</sup> Timár Szaniszló: Egy modern flagelláns. Egyetértés, 1892. 80. sz. 1. l.
- <sup>41</sup> Timár Szaniszló: Tolsztoj halála. Egyetértés, 1910. 273. sz. 1—3. l.
- <sup>42</sup> Eszmék és emberek. Kézirat. Timár Ilona tulajdona.
- <sup>43</sup> Timár Szaniszló: Ibsen Henrikről. Egyetértés, 1901. 153. sz. 1—2. l.
- <sup>44</sup> Ratzenhofer Gusztáv: A szociológiai megismerés lényege. Bp., 1908. Grill K.
- <sup>45</sup> Timár Szaniszló: Csodálatos történet. Egyetértés, 1905. 233. sz. 1. l.
- <sup>46</sup> Timár Ilona közlései alapján.
- <sup>47</sup> MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményei, X. 1957. 3—4. sz. 287—288. l.
- <sup>48</sup> Selyem és rongy, I. k. 43—44. l.